

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Historické vědy

Etnologie

Mgr. Barbora Gregorová

RODINA A ŽENA V KYRGYZSKÉ SPOLEČNOSTI

THE FAMILY AND WOMEN IN KYRGYZ SOCIETY

Teze

Vedoucí práce: PhDr. Jan Pargač, Csc. (2008–2015); Mgr. Lenka

Jakoubková Budilová, Ph.D. (2015–2016)

Praha 2016

„Rodina je základ státu!“ zní proslulý citát. Ve Střední Asii platí v pozměněné formě „Rodina je základ sociálního života!“ dodnes. Pro Kyrgyze je totiž rodina podstatou jejich vlastní existence. Je to něco, bez čeho si nedokáží svůj život představit a k čemu ihned směřují první otázky při náhodném setkání: Odkud jste? Jste ženatý (vdaná)? Kolik máte dětí? Jak velkou máte rodinu? Máte sourozence? Kolik máte bratrů a sester? Žijí vaši rodiče? Kolik jim je let? Co dělají?

Tyto základní konverzační údaje nejspíš zjišťují ze slušnosti k příchozímu či hostu a jistě také trochu ze zvědavosti. Nejspíš však také proto, aby se i oni sami mohli pochlubit svým bohatstvím – krásnými dětmi, teplým domovem, stádem koní a ovcí, panenskou přírodou či vysokými horami.

Podobnou zkušenost zmiňuje taktéž Samara Osmonova, autorka monografie o tradicích jihozápadních Kyrgyzů Ferganské kotliny, která píše: „Č. Č. Valichanov¹, jenž popisoval život a tradice Kyrgyzů, konstatuje, že Kyrgyz: jí a pije a honosí se skotem, dobytek a ostatní zvířata jsou pro něho cennější než jeho vlastní klid. Úvodní přivítání Kyrgyzů začíná větou: Zdráv-li tvůj skot a tvá rodina?“ (Осмонова 2015: 60)

V každém koutě Kyrgyzstánu žijí tamní obyvatelé v přesvědčení, že jejich tradice jsou nejstarší a nejzachovalejší. Zakládají si na početné rodině plné zdravých dětí, protože počet dětí, potažmo mužů u Kyrgyzů ukazuje na úspěšnost a sílu rodiny, rodu, kmene i celé společnosti (Кочкунов 2013: 79). Stejně jako například v gruzínské Svanetii, kde podle počtu obranných věží vedle příbytků bylo možné odhadnout, kolik měla rodina synů (čím více synů měli, tím více věží byli schopni postavit). A tedy jak je bohatá!

1 Šokan Čingisovič Valichanov (1835–1865), původním jménem Muhammed Kanafija – kazašský etnograf, historik, cestovatel a zakladatel moderní kazašské historiografie a etnografie.

STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA KYRGYZSTÁNU

Kyrgyzstán je vedle Kazachstánu, Uzbekistánu, Tádžikistánu a Turkmenistánu jednou z pěti bývalých asijských sovětských republik. Tato hornatá země s rozlohou 198 500 km² leží mezi pamírským a ťan-šanským horským pásmem a kromě prvních třech jmenovaných zemí sousedí ještě s Čínou (na jihovýchodě). Počet obyvatel v Kyrgyzstánu za několik posledních let stoupl přibližně o jeden milion a lze říci, že jde o mnohonárodní stát – etnických skupin na území Kyrgyzstánu se pohybuje kolem osmdesáti. Nejpočetnější skupinou jsou Kyrgyzové (72 %), Uzbeki (14,4 %), Rusové² (6,6 %); kolem jednoho procenta zastoupení v zemi mají Dungani, Ujguři či Tádžici (zastoupení Tádžiků v jižním regionu země je díky blízkosti hranice mnohem větší) Vyskytují se zde potomci Němců či Poláků, kteří sem byli deportováni během druhé světové války; někteří Kavkazané (Čečenci, Igušové, Balkaři apod.) a také potomci Čechů a Slováků ze skupiny Interhelpe, kteří v letech 1925–32 odjeli do tehdejšího sovětského Kyrgyzstánu pomoci budovat komunismus.

Kyrgyzská republika je rozčleněna na sedm územně-správních oblastí – Narynskou, Issyk-Kulskou, Džalalabádkou, Ošskou, Čujskou, Batkenskou a Talaskou (řazeno od největší k nejmenší), které se dále člení na okresy. Hlavním městem Kyrgyzstánu je Biškek, který v současné době čítá kolem 900 tisíc obyvatel.

Značná mnohonárodní pestrost má zřejmý vliv i na náboženské vyznání, a tak se zde kromě dominujícího islámu (80 % obyvatel se hlásí k sunnitskému islámu) setkáme i s pravoslavnými věřícími (17 %), římskokatolickou institucí a kostely, s buddhismem, s některými sektami (svědci Jehovovi, scientologové aj.) či s judaismem. Přestože je Střední Asie považována

2 Po rozpadu SSSR a některých společensko-politických událostech nastal v Kyrgyzstánu znatelný úbytek ruského obyvatelstva – pouze v letech 1990–2000 odjelo zpět do vlasti či do jiných světových zemí na 320 000 Rusů; další odliv ruských obyvatel proběhl taktéž v první dekádě 21. století.

za muslimskou oblast, v Kyrgyzstánu se vliv islámu projevoval především v jižních oblastech zasahujících do Ferganské kotliny³. Tamní obyvatelé sice islám přijali za své náboženství, a to již v 8. –10. století, často si ho však přizpůsobovali svým zvyklostem či životním podmínkám.

Kyrgyzové byli kočovní pastevcí pocházející od horního toku Jeniseje a úpatí východního pohoří Sajan, kteří v 9. –13. století přesídlili do oblasti Pamíru a Ťan-Šanu. Žili v kmenech rozdělených do dvou křídel (pravé a levé), které se dále členily na rody. Rody se skládaly z tzv. *aulů*, tedy v podstatě kočujících vesnic. Nejmenší jednotkou v této sociální stratifikaci byla velká (příbuzenská) rodina. S ní souvisela pevně stanovená pravidla, která byla pro ženy značně nevýhodná – stavěla je do podřadné, často utiskované role.

Kyrgyzský život provázely a dodnes provázejí desítky tradic, které pro většinu obyvatel byly a jsou přirozenou entitou jejich každodenního života. Předávání tradic z generace na generaci probíhá u Kyrgyzů ve třech základních rovinách. Tou první je sociální, veřejná rovina, tedy především *toje* (slavnostní či náboženské rituály a obřady či svátky). Druhá rovina je interní, rodinná, do níž spadá především výchova dětí a zaučení nevěsty (kyrgyzsky *kelin*) v nové rodině, kdy je jí předáno kompletní rodinné „know-how“, podle nějž se po zbytek svého života bude řídit a které bude ona sama předávat svým dcerám (dokud se neprovdají). Třetí rovinou je vymezení se vůči státnímu aparátu, okolním národům či etnickým skupinám. Sem patří například již zmiňované chybné osvojení *ala kačuu* (únosů nevěst) jako dlouhověké národní tradice, uchovávání patriarchální tradice kompenzace za nevěstu (*kalym*) nebo například fenomén tzv. „patriotů“. Patrioti (*patrioty*) jsou etničtí Kyrgyzové, kteří žijí a pracují v Rusku a specializují se na vyhledávání dívek, jež se stýkají s muži jiné národnosti (s Uzbeky, Tádžiky apod.), dívky poté ponižují, mohou jim sebrat dokumenty, vydírat je či použít násilí. Tato extrémní forma dodržování etnické exogamie však s tradicemi nemá nic společného, nýbrž je pouhým nástrojem k vyjádření

3 Na konci 19. století byla Ferganská kotlina nejhustěji osídlenou oblastí Střední Asie – počet obyvatel na 1 km² byl více než 18 lidí, kdežto průměr v Turkestánu byl 3, 8 lidí (Exnerová 2008: 25).

moci. I tato extrémní forma „touhy po tradici“ je však zajímavým doplňkovým, komparativním prvkem pro hlubší pochopení kyrgyzských tradic.

VÝBĚR A CÍL TÉMATU, ZÁKLADNÍ REŠERŠE LITERATURY

Název disertační práce zní „Rodina a žena v kyrgyzské společnosti“ a výběr tématu úzce souvisí s naším dlouholetým zájmem o středoasijský region. Cílem první části této práce je pokus utřídit dostupné prameny literatury a nahlédnout do historie spojené s postavením ženy v kyrgyzské (středoasijské) společnosti; porovnat, jak se s jednotlivými historickými obdobími její postavení měnilo a pokusit se srozumitelně zmapovat bohatou rodinnou obřadnost či popsat některé jevy, které fungovaly v patriarchální společnosti a přežily i více než sedmdesátiletou nadvládu Sovětského svazu – mezi ně patří například muslimský náboženský obřad *nike* či již zmiňovaný *kalym*. Zároveň se poměrně podrobně věnujeme fenoménu *ala kačuu* (únosů nevěst), který Kyrgyzstán díky přílivu turistů (a jejich sdílením tohoto tématu v médiích, na sociálních sítích, blozích apod.) v posledních letech neblaze proslavil i ve světě. Cílem této části práce je taktéž srozumitelně přiblížit tematiku čtenáři, který nemusí být o Střední Asii příliš informován.

O středoasijský prostor se zajímali nejen cestovatelé a dobrodruzi, systematický výzkum zde však prováděli také sovětští etnografové či současná generace etnologů a antropologů. V naší práci čerpáme ze studií a knih N. I. Grodekova (1889), jenž se zaměřil na právní a společenský systém někdejších etnických skupin tzv. Kirgizů a Karakirgizů; N. P. Dyrenkovy (1927), která se zabývala složitou terminologií v kyrgyzské tradiční rodině; terénníh etnografa F. A. Fielstrupa (2002); cestovatele P. I. Kušnera (1929), jenž zkoumal Kyrgyze žijící v horských *aulech*; A. Džumagulova (1960), který se zabýval kyrgyzskou rodinou především v letech za socialismu; S. M. Abramzona (1990), K. A. Bekturganovy (2006) popisující postavení kyrgyzské ženy ve třech historických obdobích a mnohých dalších. Z nových literárních pramenů je pro nás přínosná kniha etnologa a

vysokoškolského profesora A. Kočkunova (2013) či monografie Samary Osmonovy (2015), která je tematicky blízká našemu terénnímu výzkumu v jihozápadním regionu země.

Z anglicky či česky psané literatury čerpáme z terénních výzkumů R. Kleinbacha (1999), který se dlouhodobě a systematicky zabývá problematikou *ala kačuu*; současné generace českých politologů či etnologů (Horák (2005); Kokaisl (2006); Exnerová (2008)); přínosným zdrojem jsou materiály cestovatele Jaroslava Vlacha (1901; 1927).

Ve druhé části (počínaje 7. kapitolou) si klademe za cíl popsat na základě osobní zkušenosti a terénního výzkumu vybrané oblasti Kyrgyzstánu a pokusit se vysledovat tendence k postupnému zanikání některých tradičních principů kyrgyzské společnosti (např. exogamie či výběr partnera rodiči). Na druhé straně si všímáme nárůstu či utužení tradicionalismu v některých sférách. Zaměřujeme se na názory místních – co pro ně znamenají tradice, co si o nich myslí, všímáme si, jak ovlivňují jejich život. Všímáme si všudypřítomného fenoménu mentální, kulturní i náboženské odlišnosti jižního i severního regionu a také jednotlivých aspektů, které naznačují, že ani na počátku 21. století se tyto oblasti sociálně či mentálně příliš nesbližují. V této části práce se zaměřujeme na každodenní život kyrgyzských obyvatel (nehledě na věk, národnost či pohlaví), protože v něm je naše téma obsaženo nejkomplexněji.

PRŮBĚH BIMODÁLNÍHO VÝZKUMU⁴

Výzkum týkající se této disertační práce probíhal v letech 2011 a 2015 a oba jsem je absolvovala sama, už pouze proto, aby výzkum co nejvíce zapadal do každodenního života domorodých

⁴ Z důvodu osobního charakteru výzkumu je tato podkapitola psána v 1. osobě.

obyvatel. Byla jsem přesvědčena, že k „turistce“, kterou zajímají lokální tradice, budou místní bezprostřednější a otevřenější, než kdyby se mnou jeli další lidé (například tlumočník atd.).

Měsíční pobyt v severním regionu země v červnu 2011 jsem věnovala především sběru bibliografických pramenů v tamních knihovnách⁵ a také výzkumu týkajícímu se problematiky *ala kačuu*, o níž bude pojednávat jedna z následujících kapitol. Přínosným pro mě bylo osobní setkání s americkým antropologem a sociologem Russellem Kleinbachem, který se touto problematikou systematicky zabývá již více než patnáct let a který v té době pro místní obyvatele připravoval jeden z dalších osvětových programů či workshopů. V Biškeku jsem se setkala s některými genderovými aktivistkami, například s Altynaj Chamzajevou, pracovnící nadace *Diamond* (v současné době právničkou místní pobočky Gazpromu), právničkou Činarou Sujnalijevou či etnoložkou Anisou Bikbulatovou, které mě svým pohledem inspirovaly při definici dalších okruhů týkajících se rodiny a postavení ženy v kyrgyzské, především moderní společnosti.

V říjnu–listopadu 2015 jsem v Kyrgyzstánu absolvovala střednědobý kvalitativní výzkum – dva týdny jsem strávila v nejzápadnější části Batkenské oblasti, v Lejleckém okrese (ve městě Isfana a vesničkách Kok Taš a Baul); týden v Narynské oblasti, v městečku Kočkor, a zbytek pobytu připadl na hlavní město Biškek (s výjezdem do nedaleké vesnice Ismajl). Tyto tři destinace jsem si zvolila zcela záměrně – reprezentativním vzorkem na Jihu měla být oblast téměř neovlivněna turismem či dalšími „rušivými“ vlivy a, nakolik to situace umožní, co nejvíce kyrgyzská – nejzazší kout Kyrgyzstánu olemovaný hranicí s Tádžikistánem se tedy zdál jako ideální volba. A přestože v této oblasti žije poměrně velké zastoupení tádžické a uzbecké menšiny, vesnička Baul, kam jsem se krátce po příjezdu dostala, je čistě kyrgyzská.

Výzkum probíhal formou polostrukturovaných a neformálních rozhovorů, které, podle mého mínění, plynuly zcela přirozeně a nestrojeně, a také formou zúčastněného a nezúčastněného

5 Bibliografické prameny jsem v dubnu 2011 zároveň monitorovala a sbírala také v moskevských knihovnách (například v Historické či Leninově knihovně) a průběžně též v Klementinu; některé texty jsou dostupné na internetu.

pozorování. V praxi to znamenalo, že jsem si na konkrétním místě výzkumu velmi rychle vytvořila síť kontaktů, z nichž už jsem potom vybírala a volila dále.

Cílem celého výzkumu bylo zaměřit se především na změny na počátku 21. století, s nimiž se místní setkávají. Pokusit se zjistit, nakolik jsou tradice spojené s rodinnými obřady v té které oblasti ovlivněné minulostí, sousedními národnostmi, modernizací, islamizací či rusifikací. Jak probíhá svatební obřad a obřady spojené s narozením a výchovou dítěte? Jaké tradice či obřady se uchovaly dodnes? Jakých si lidé váží, jaké by neporušili a jaké jsou již naopak téměř mrtvé? Nakolik jsou jednotlivé oblasti odlišné a co mají společného? Jak se žije ženám na méně prosperujícím Jihu ovlivněném ortodoxním náboženstvím a na industrializovaném, liberálnějším Severu? Kde se dochovaly ryzejší rodinné vztahy? Kde jsou ženy svobodnější a z našeho pohledu šťastnější? Co pro ženy znamená neplodnost a absence dětí? Jak se ony samy vnímají? Jaké genderové a sociální stereotypy převládají v kyrgyzské společnosti dodnes a jaké už jsou přežitkem? Jsou ženy diskriminované a myslí si to o sobě ony samy?

Doplňkem terénního výzkumu byl výzkum kvantitativní, elektronický, který obsahoval na dvě desítky otázek týkajících se základních, často stereotypních představ o kyrgyzských obyvatelích, tradicích a zvyklostech. Zajímalo mě především, nakolik se tyto stereotypy mění, protože respondenty dotazníku, jak jsem předpokládala, byli především obyvatelé města, většina s vysokoškolským vzděláním a poměrně liberálními názory.

Výstupem terénního výzkumu jsou dvě kapitoly věnované tradičnějšímu a nábožensky ortodoxnímu Jihu a otevřenějšímu, liberálnějšímu Severu. Doplňkem je krátká kapitola věnovaná Biškeku, v níž jsou také zveřejněny výsledky mého dotazníku.

Obecně lze u respondentů internetového dotazníku vysledovat tendence k pozvolné liberalizaci názorů, ovšem ne zcela systematické – např. respondent, který zastává liberální názor na věk vstupu dívky a muže do manželství, může mít velmi konzervativní názor na počet dětí

(synů), ženskou neplodnost apod. Lze se tedy domnívat, že dotazovaní jsou v těchto názorech stále nejvíce ovlivněni rodinnou výchovou, náboženskou příslušností, příbuzenskými vazbami či veřejným míněním; a již méně školním (univerzitním) či pracovním prostředím a médii. Vzdělání ani migrace obyvatel z rurálních oblastí do industrializovaného městského prostředí liberalizaci názorů nijak viditelně neovlivňují, respektive je nejspíš příliš brzo ji blíže zkoumat.

U většiny dotazovaných přetrvává pocit hrdosti na národní tradice, mnozí z nich si uvědomují diskriminaci, protože v ní však vyrostli a každodenně ji vidí kolem sebe, považují ji za vcelku akceptovatelný jev. Valná většina respondentů cítí hluboké rodinné vazby a jsou přesvědčeni, že partnerské soužití a založení rodiny jsou jedním z hlavních životních cílů.

POUŽITÁ LITERATURA

TEXTY PSANÉ LATINKOU

Amsler, Sarah – Kleinbach, Russell. 1999. „Bride Kidnapping in Kyrgyz Republic.“ *International Journal of Central Asian Studies*. 1999, 4: 184–216.

Exnerová, Věra. 2008. *Islám ve Střední Asii za carské a sovětské vlády*. Praha: Karolinum.

Fait, Emanuel. 1910. *Středoasijské národové, zvláště na území ruském*. Praha: Matice česká.

Handrahan, Lori. 2004. „Hunting for Women. Bride-kidnapping in Kyrgyzstan.“ *International Feminists Journal of Politics* 6, 2004, 2: 207–233.

Horák, Slavomír. 2005. *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Praha: Karolinum.

Kokaisl, Petr a kol. – Pargač, Jan. 2006. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. Praha: FF UK.

Vlach, Jaroslav. 1901. *Národové asijské*. Praha: Matice lidu, roč. 35 (4–5).

Vlach, Jaroslav. 1927. *Žena ve zvycích a mravech národů*. Praha: I. L. Kober.

TEXTY V AZBUCE

Абрамзон, С. М. 1990. *Киргизи и их этногенетические и историко-культурные связи.*

Фрунзе:

Кыргызстан.

Бектурганова К. А. 2006. *Роль и место женщины в истории Кыргызстана (XIX – начало*

XXI

века). Бишкек.

Гродековъ, Н. И. 1889. *Киргизи и Каракиргизи Сыр-Дарьинской области*. Т. 1. Юридический

бытъ. Ташкент: Типолитография С.И. Лахтина.

Джумагулов, А. 1960. *Семья и брак у Киргизов Чуйской долины*. Фрунзе: АН Киргизской

ССР.

Дыренкова, Н. П. 1927. „Брак, термины родства и психические запреты у Киргизов.“

Сборник этнографических материалов. Ленинград 1927, 2: 7–25.

Кочкунов, Айдарбек. 2013. *Этнические традиции кыргызского народа (социокультурные*

аспекты и некоторые вопросы генезиса). Бишкек: НАН КР.

Кушнер, П. И. 1929. „Семья и брак.“ *Горная Киргизия*. Москва. 68–76.

Осмонова С., К. 2015. *Традиционные свадебные обряды Кыргызов юго-запада Ферганской*

долины (конец XIX – начало XX вв.). Ош: Кагаз ресурстары.

Фиельструп, Ф. А. 2002. *Из обрядовой жизни Киргизов начала XX века*. Москва: Наука.

